

Vilinskij, Sergej G.

M. Jev. Saltykov a ruská literatura

In: Vilinskij, Sergej G. *O literární činnosti M. Jev. Saltykova-Ščedrina*. Brno: Filosofická fakulta s podporou Ministerstva školství a národní osvěty, 1928, pp. [215]-244

Stable URL (handle):

<https://hdl.handle.net/11222.digilib/118710>

Access Date: 13. 03. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

M. Jev. Saltykov a ruská literatura.

V předešlých hlavách mluvili jsme několikrát příležitostně o poměru M. Saltykova k ruské literatuře. Nelze se však spokojiti s uvedeným, neboť Saltykov byl jedním z největších činitelů v oboru ruské literatury, a proto jeho názory zaslouží podrobného rozboru: ony jsou důležité pro charakteristiku osobnosti samého M. Saltykova i pro správné ocenění určitých rysů dějin ruské literatury.

Proto podáme v této hlavě krátký rozbor těchto tří otázek: *a)* názor M. Saltykova na ruskou literaturu, *b)* poměr ruské kritiky k Saltykovu. *c)* místo a význam Saltykova v dějinách ruské literatury.

Jak už víme z druhé hlavy, Saltykov vyjádřil své názory na ruskou literaturu zejména v době let 70.—80. XIX. věku, t. j. tehdy, kdy v literatuře bylo možno pozorovat nové zjevy. Ježto tyto zjevy považoval za neúčinné, ba často i škodlivé jak pro literaturu tak pro společnost, započal s nimi boj. Jestli v období let 60. psal, že „literární niva se stala prostým pastviskem, na něž směle vystupují Nozdrevové, Čertopchanové a Pěnočkini“¹, — bylo možno tento zjev objasnit ještě tím, že „každá hodina, každá minuta staví nové požadavky, vedouc za sebou nové činitele“². Uprostřed těch činitelů mohli býti lidé, třeba i upřímní i čestní, ale nerozumějící literatuře, nezkušení, a Saltykov je zobrazuje na př. osobou Korytníkova³. Těm bylo spíše potřeba vedení, než aby byli nebezpeční. Nebezpeční byli druzí: když přišla epocha

¹ „Satiry v prozě. K čitatelju.“

² Tamtéž.

³ „Satiry v prozě. VI. Literatory-obyvateli“ („Literáti-občané“).

reakce a když se reakce zesilovala, Saltykov počal s úžasem pozorovat nejen, že tisk upadl v ruce Podchalimovů¹, že tvůrci literatury stávají se Nozdrevy, vydávající noviny s názvem „Pomoi“ („Pomyje“)², že nejen licoměrní Molčalinové³ nebo pěnko-snimatelé⁴ („sběratelé smetany“), kteří jsou ochotni ke kompromisům se svědomím, vládnou v literatuře, ale že objevil se tisk vládu chránící („ochranitelnaja pressa“), který bral na sebe povinnosti policie. „Náhoda“ počala řídit osudy ruské literatury⁵, jež přivedla vládní opatření i činnost nového pokolení literátů a žurnalistů na pokraj záhuby. A každým rokem se tato věc zhoršovala: r. 1876, na př., mohl Saltykov ještě říci, že „každé slovo současné ruské literatury prosceno jest nenávistí a žlučí“⁶, ale po uplynutí nějakých 5—6 let musí už zaznamenávati úplné ubití osobního rázu a zašlapání literatury, kdy se stávala nemožnou i nejmenší samostatnost myšlenky; konečně v r. 1884 byly zakázány „Otěčestvennyja zapiski“, a tím byla i samému Saltykovu „zapečetěna ústa“.

Takový stav věcí nutí Saltykova obrátit se zpět a hledat v minulosti příčiny úpadku literatury. Tato minulost, poměrně nedávná epocha konce vlády Mikuláše I., jest to, již Saltykov označuje názvem „let čtyřicátých“ a které dosti často vzpomíná⁷. Uznává, že doba byla tehdy těžká, ale nejlepší část ruské společnosti, nehledíc na krutost vládního režimu, šla za Bělinským a ne za Bulgarinem; literatura, jak mohla, se snažila ve společnosti rozvíjet ideální snahy a podporovat ducha humánnosti; nemohla-li literatura protestovati proti zlu života, neposkvřnila se ani účastí na reakci, ani dokonce kompromisem: nikdo by nebyl tehdy řekl, že „naše doba není dobou širokých úkolů“. Jest pravda, že literatura mluvila „jazykem rabů“⁸, ale čtenáři naučili se čísti mezi

¹ „Pestryja pisma“, písmo 5.

² „Pisma k tětěnkč“, 11.

³ „V srědě uměrennosti i akkuratnosti. I. Gospoda Molčaliny“, hl. IV.

⁴ „Dněvnik provinciala v Petěrburgč“, V.

⁵ „Kruglyj god. Pervoje maja.“

⁶ „Itogi“, hl. IV.

⁷ „Blagonamerennyja řeči“, XIV; „Nedokončennyja besědy“, hl. IV; „Dněvnik provinciala“, hl. 7; „Kruglyj god. Pervoje maja“ a j.

⁸ Saltykov lépe než jiní uměl užívat tohoto jazyka; praví sám o sobě: „jsem Ezop i odchovanec censurních úradů“. („Pisma“, čís. 87, str. 93.)

řádky, a nadšené přijetí, jehož se dostalo spisu „Děrevňa“ nebo „Anton Goremyka“¹, svědčí o tom, že i tehdy mohli spisovatelé hluboce působiti na duši společnosti.

Jestliže však i v těžkých „letech 40.“ nacházela ruská literatura v sobě sílu míti „vážné přesvědčení“² a státi na dosti vysokém stupni mravní výše, tím hanebnější je její úpadek v letech 70. a 80., t. j. tehdy, kdy uplynula epocha velkých reforem a s ní i epocha velkého vzepětí ducha ruské společnosti i ruské žurnalistiky. Aby objasnil tento truchlivý zjev, předkládá nám Saltykov v 11. „Pismě k tětěnkě“ dosti obsáhlou úvahu o tom, že do literatury „vnikla ulice“ a přivedla literaturu k úpadku. Příčiny toho úpadku, podle slov M. Saltykova, jsou různé: i „nedostatek půdy vhodné pro vzdělávání“ (t. j. nemožnost dotýkati se bez překážky některých „otázek“), a slabý zájem „ulice“ o celou řadu jiných otázek, a názor, že je nepříhodná doba pro čisté umělecké výtvořky a že mravně nemožno chápati materiál, poskytnutý životem, s hlediska ulice, atp. Závěr Saltykova: na místě literatury usadila se „ulice“ se všemi svými krajnostmi: tyto krajnosti během doby se zahladí, zmizí, neboť jen „prvá stadia rozvíti všeho berou na sebe formy nenormální a dokonce zrádné... nové perspektivy nutně vzbuzují potřebu rozuměti jim, a to porozumění přináší za sebou novou a už vyšší fázi rozvoje. Totéž děje se s ulicí... počne se kontrola ideálů, jimiž se ulice řídí, a pak přijde nepochybné jich odstranění“.

Tato hypotéza objasňovala část stinných zjevů ruské literatury, ale ne všechny: vždyť byli mezi ruskými žurnalisty té doby i takoví (na př. Korš, Katkov a j.), kterých nelze vzhledem k jejich rozumové úrovni i vzhledem k jejich předchozí činnosti nazvat prostě „ulicí“. Na některé z nich mohlo se vztahovat ještě jedno vysvětlení, na něž Saltykov mimochodem zběžně naráží. Zejména ve IV. hlavě „Nedokončených besed“ Saltykov praví, že „zvyk trásti se“ vzbudil v něm censurní úřad z doby po reformách: „třesu se od těch dob, co se nám dostalo svobody tisku“; dále vypráví, že, pokud píše, nemá strachu; jakmile však jeho práce

¹ „Kruglyj god. Pervoje maja.“

² „Kruglyj god. Pervoje nojabrja.“

je zaslána censure, „zdá se mu o proviněních skoro hrdelních“. Známe z listů M. Saltykova, že uvedený výrok není prázdnou frazí, neboť v dopisech skutečně často vyjadřuje živý nepokoj o osudu svých výtvorů i materiálu, jím zredigovaného pro „Otečestvennyja zápisky“. Jestli však Saltykov při svých osobních stycích s byrokratickými kruhy i při svém velkém vlivu na ruskou veřejnost, kterého používal jako spisovatel, „se třásl“, není těžko si představit, že se mohli třásti a skutečně se třásti dii minores tehdejší literatury. Pokuty, zastavení na čas, zastavení trvalé (obvyčejná tehdy opatření proti tisku) nebyly každým literátem přijímány s nutnou občanskou zmužilostí. Byli lidé s bázlivým srdcem a ohebným svědomím, kteří nemohli vésti boj a přistoupili na kompromis a mnohdy se snížili k podlézání a přisluhování vládě. Takoví literáti byli ovšem mrzci, ale jejich nízkost vznikla více vinou vlády než vinou „ulice“: vždyť nebyť reakce, vycházející od vlády, i „ulice“ možná by neprojevovala takových životních vlastností v zájmu sebezáchrany¹.

V každém případě, ať objasňujeme jakkoli příčiny úpadku ruské literatury (vpádem ulice nebo tlakem se strany vlády), tento úpadek vycituje se opravdu ve veřejnosti. Možná, že právě z té příčiny Saltykov nejen často hovoří o úpadku literatury, ale jedná i o jiných blízkých předmětech: několikrát jako by skládal účty veřejnosti ze své činnosti tím, že objasňuje své názory i činy a že často klade otázku o tom, kdo je jeho čtenář, a konečně ne po prvé vyjadřuje své obecné názory o podstatě a významu literatury.

Nebudu opakovat podrobností těchto objasnění o činnosti M. Saltykova, která jsem většinou uvedl v hlavě 2., a ukáži pouze, že těchto objasnění a účtování před veřejností jest u Saltykova

¹ Rovnoběžně s přednostmi 40. let, zdůrazněnými Saltykovem, možno uvést ještě několik úvah jiného druhu: za první literátů a žurnalistů z let 40. bylo méně, než v letech 80. a proto i nepěkných zjevů mezi nimi bylo méně (Bulgarin a Co.); za druhé, tehdejší literáti náleželi po většině šlechtě, i nevedli tak těžký boj o život, jako nešlechtici, kteří vnikali do literatury od let 60. a projevovali se často čistě třídní zlobou a nespravedlností. V době úpadku literatury byli konečně též ideoví spisovatelé, kteří působili čestně (jako sám Saltykov, Turgeněv, L. Tolstoj, Dostojevskij a j.): kdyby nebylo těchto, tedy by postavení ruské literatury bylo možno nazvat skutečně kritickým.

hodně mnoho¹. Jejich jsoucno samo už svědčí o úctě, již choval k literatuře: nebylo mu zdaleka lhostejno, jak budou pochopeny jeho výtvořy a jaké závěry budou z nich dělány. Proto považuje za svou povinnost zameziti každou možnost lživého výkladu svých slov. Neochvějnou víru v literaturu a hlubokou oddanost svému povolání bylo neustále slyšet ze slov M. Saltykova².

Jest přirozeno, že takový spisovatel, jako Saltykov, psal ne pro slávu, ne pro vlastní rozkoš, nýbrž pro určitý praktický cíl, pro působení na čtenáře, pro sdělení určitých ideí veřejnosti. Proto Saltykov zajímá se též často o otázku o čtenáři, jak v listech, tak ve svých literárních výtvořech³. Svého čtenáře miluje, jako může milovati učitel svého žáka, jemuž odevzdává své vědomosti, v němž chce zažehnouti jiskru boží. Nejednou v dopisech praví, že čtenář byl jediným tvorem, kterého miloval; tím tíže mu bylo, když zákazem „Otěčestvenných zápisek“ jemu toho tvora odňali. Saltykov charakterisuje ve spise: „Měloči žizni“ rozličné typy čtenářů a touží po čtenáři-druhu, jenž by byl těsně spjat se spisovatelem solidaritou. Vždyť pro takového čtenáře, který by dovedl ocenit a pochopit práci spisovatele, bylo by spisovateli radostno pracovat. Bohužel, ruská skutečnost takových čtenářů skoro neposkytovala a mnohem častěji musel Saltykov projevovati lítost nad tím, že ruský čtenář je „zvláštní člověk“, neschopný vyjádřiti at svou sympatií, at

¹ „Nedokončennija besědy“. IX (objasnění jednoho z „Pošehonských razkazů“); „Libožišťo Monrepo“. III („Útulek Mon repos“); Kruglyj god“ (črty „1 maja“ a „1 avgusta“); „V sredě uměrennosti i akkuratnosti“, V, „Čužoj tolk“; „Pisma k tětěnkě“, 14 a 15 a j.

² Nejnázornější v tom ohledu jsou tato slova M. Saltykova: „Jsem vášnivě a výjimečně oddán literatuře... uznávám cele literaturu se všemi odchylkami a komplikacemi... Časom tyto komplikace bývají trapny, ale vždyť ony zmizí minou, rozplynou se a jistě zůstanou neochvějny pouze snahy čestné mysli: takové je moje hluboké přesvědčení. Kdybych neměl tohoto přesvědčení, té víry v literaturu, v její živototvornou moc bylo by mně bolestno žít. Sžil jsem se s představou, že literatura je jediným posvátným útulkem, kde mysl lidská má možnost zůstatí čestnou a neposkvrněnou, že každý výpad do té sféry, každý stín podezření, vrhaný na ni, zdají se mi krutými a ničím neodůvodněnými.“ („Kruglyj god. 1. maja.“)

³ Viz „Pisma“, č. 82, 220, 223, 223, 227 a j.: „Měloči žizni“, č. I, hl. III; „Nedokončennija besědy“, hl. IV; první list z „Pestrých pisem“; „Kruglyj god“ („1 oktjabrja“) a j.

svou antipatii (dopis č. 82), — že čtenář je rozset po božím světě, čte osamělý a nejeví snah navázat styk se spisovatelem, pročítá spíše pro sám proces čtení, než uvědoměle. („Pestryja pisma“.) Nepatrné projevování sympatií čtenáři u příležitosti zákazu „Otěčestv. zapisek“ vyvolalo u Saltykova tvrdé slovo: „o čtenáři vám řeknu, že třebaže ho vášnivě miluji, mně to nijak nevádí, abych dobře chápal, že je velký podlec“¹. Nieméně pokračoval v práci pro toho „podlce“ a po zákazu „Otěč. zapisek“ (1884), nedbaje těžkostí, hledal na konci svých dnů pro své práce útulek u cizích redaktorů. Pracoval, protože, dokud doutnala v něm jiskra života, oddával všechny své síly tomu úkolu, jenž stal se jeho životním dilem — službě literatuře.

Obecné své názory na podstatu a význam literatury rozvíjel Saltykov ve svých spisech velmi často². Bylo by možno seřaditi je podle následujících několika hledisk.

Saltykov především často a úporně podtrhuje, že hlavním úkolem literatury je její styk se životem³. Pro dosažení tohoto styku nesmí se literatura vyhybat tomu neb jinému životnímu jevu; naopak musí vejíti do všech stránek života, vnikat do všech zájmů a vše osvětlovat určitou sumou ideí, ukazujících cestu. Takovým způsobem jeví se literatura ne prostým výtvozem života⁴, nýbrž jeho vůdcem; jinými slovy — literatura má výchovný význam. Podstatu tohoto významu vymezuje Saltykov takto: „literatura je ztělesnění lidské myšlenky, ztělesnění věčné a neměnné.

¹ „Pisma“, č. 227 (str. 275).

² „Kruglyj god“ („1 marta“, „1 maja“ i „1 nojabrja“); „Pestryja pisma“, pismo 5, „Nedokončennaja besědy“, hl. IV; „Za rubežom“, hl. III; „Itogi“, hl. IV; 11. „Pismo k tětěnkě“; „Blagonaměrennaja reči“, XII, a m. j.

³ Viz na př. v črtě „1 nojabrja“ („Kruglyj god“): „tento styk vždy byl a bude vždy cílem všech snah literatury; on jediný ji může vyvésti ze ztrnulosti; on jediný dá jí možnost vstoupiti... do oblasti činnosti a uskutečnění těch výchovných cílů, které tvoří základní smysl její existence“.

⁴ Prosté zobrazování života nazývá Saltykov terminem „bezidejná sytot“⁴. Tuto vlastnost pozoruje u současných francouzských naturalistů, zejména u Zoly, a odsuzuje ho, míně, že všecek realismus nebo naturalismus u Zoly jest jen pouhým vyobrazením pohlavních citů. („Za rubežom“, hl. IV); o Zolovi a Goncourtech viz ještě krajně ostré, až neslušné mínění Saltykova v „Pismě“, č. 96, P. V. Anněnkovu, z 2. prosince 1875.

Literatura je cosi takového, co prochází věky a tisíciletí a vrývá do svých desek veliké činy i ohavnosti, činy sebeobětování i hnusné štvance zbabělosti a lehkomyšlnosti. A vše, co jedenkrát zaznamenala, nezmiří, ale sdělí se od potomků k potomkům, svolává požeňání na hlavy jedněch, výsměch na hlavy druhých¹. Vymeziv takto význam literatury tím, že ona ztělesňuje v sobě myšlenku i život člověka, má Saltykov na zřeteli, že to „ztělesnění myšlenky“ se uskutečňuje za přítomnosti určitých obecných principů: nazveme-li je vůdčími ideami, základním přesvědčením atp., podstata věci bude táž, totiž, že literární výtvar nemůže býti prostou fotografií, nýbrž musí býti oduševněn určitou ideou; v té ideji se skrývá v podstatě základ pro soud o daném zjevu životním (t. j. o tom, co jest zobrazeno v literárním výtvaru). Proto Saltykov vyjadřuje druhou vážnou zásadu: „literatura předvídá zákony budoucna, vytváří obraz budoucího člověka“². Myšlenka ta se vykládá tím, že typy vytvořené literaturou (dokonce nedbá-li neblahých poměrů života a řídí se pouze svými ideály), mají vždy velký vliv na společnost: „vlivem těchto nových typů současný člověk, aniž by toto sám pozoroval, získává nové zvyky, asimiluje se novým názorům, přijímá nový vzhled, slovem — postupně ze sebe tvoří nového člověka“³. S té strany otevřelo by se svůdné pole úsudkům o podstatě a významu obecných idejí v literatuře, o jejich svazku s poetickou tvorbou atd. Avšak Saltykov nejde dále cestou theorisování, neboť jemu je důležitější jiná okolnost: on se snaží, ve výrazech pokud možno nejpřístupnějších, objasnit svému čtenáři veliký význam literatury pro společnost.

Konečně nacházíme někdy ještě u Saltykova sblížení literatury s publicistikou. Víme, že takové sblížení bylo ve vlastní činnosti Saltykovově, kde často mizela hranice mezi beletristou a publicistou. Podle všeho považoval tento stav věci vůbec za normální, zákonný. Na př. v črtě „Pervoje marta“ („Kruglyj god“) mluví o pozornosti, kterou projevuje literatura různým byrokratickým komisím. V črtě „Pervoje maja“ dokazuje právo a dokonce

¹ „Nedokončennija besědy“, hl. IV.

² „Itogi“, hl. IV.

³ Tamtéž.

povinnost literatury dotýkati se takových zjevů, jako rozehvácení veřejného majetku a zpronevěry. V 11. „Pismě k tětěnkě“ jedná o nutnosti, aby literatura bojovala s „ulicí“ a všedností života, a lituje, že literatuře se zamezuje dráha v tom směru.

Slovem, sblížení literatury s publicistikou a jiné myšlenky Saltykova o literatuře přivádějí nás k zajímavému závěru: tento „člověk let 40.“, jak sám sebe nazývá, ve svých názorech na literaturu byl v podstatě spíše člověkem let 60. než 40. V jádře věci názor na poměr literatury k životu, na sblížení literatury s publicistikou — nesblízuje-li to Saltykova s Dobroljubovem a dokonce s Černyševským? Obsah, tón i manýra psaní nepřibližuje-li Saltykova více „šedesátníkům“ než skutečným „lidem let 40.“? Vždyť ne nadarmo Saltykov cení Puškina ne za „Pikovou dámu“, nýbrž za snahy o obecně lidské ideály¹. Ale v těchto „obecně lidských ideálech“ obsaženy jsou i některé rozdíly Saltykova od šedesátníků: tyto ideály měl vždy stále před očima. Kdybychom měli nějakou míru, mohlo by se říci, že společenské ideály nadchly Saltykova u vyšší míře než šedesátníky, kteří dávají přednost reálným faktům před abstraktním theorisováním.

Člověk, tak vysoko cenící literaturu a tak mnoho pracovavší na literární nívě, přirozeně nemohl zůstatí lhostejným nejen k osudu literatury vůbec, ale i k jednotlivým zjevům v ní. A skutečně, Saltykov projevuje intensivní zájem o vše, co se týče tak či onak literatury: mimo práce beletristické, kritické i publicistické píše recenze o nových knihách; rediguje „Otčestvennyja zapisky“, při čemž často radikálně přepracovává práce mladých autorů², zajímají ho nové zákony o tisku; sleduje běžnou časopiseckou literaturu, na př. neustále se dotýká v dopisech literárních zjevů a událostí. Stačí prolistovati zběžně knihu jeho dopisů, abychom tam našli řadu úsudků o Pisenském, Ostrovském, Rešetnikovu, Minajevu, hr. Sologubovi, Těrpigorevu, Uspenském, Jasinském, Zlatovratském a mnohých jiných. Úsudky ty překvapují svou vý-

¹ 11. „Pismo k tětěnkě“. Bude zajímavo poznamenám-li ještě jeden úsudek M. Saltykova: „u nás na Rusi nenadešel ještě čas pro umělce“. (Dopis P. V. Anněnkovu, č. 8, z 3. února 1859.)

² O tom sděluje mnoho zajímavého Skabičevskij, Ščeglov a j.

stížností a správností. Saltykov jest v nich vždy objektivní: vyslovil se na př. pochvalně (list č. 7) o komedii Ostrovského „Chovanka“ a později nato jiný divadelní kus jeho nazývá „ostudou“ („Bogatyja nevěsty“, — list č. 107). Ne vždy chválí i L. Tolstého: podle všeho, buď nepovažoval ho za dosti upřímného, nebo nebyl spokojen se směrem jeho činnosti; stačí pročísti jízlivé posudky o románu: „Anna Karenina“ (list č. 78) i o teorii oprostění Tolstého (dopis 237), aby bylo zřejmo, jak Saltykov nazíral na Tolstého¹. Ta okolnost, že Tolstoj neprojevil soustrasti při zákazu „Otčestvenných zapisek“, zesílila pochopitelně nepřieů M. Saltykova k němu. Jiný ráz měl poměr M. Saltykova k Turgeněvu: mezi nimi byla dosti živá korespondence, svědčící o vzájemné vážnosti. Saltykov na př. nadšeně se vyslovuje o románu „Dvorjanskoje gnězdo“ („Šlechtické hnízdo“): dopis P. V. Anněnkovu z 3. února 1859; témuž však Anněnkovu později (dopis č. 124, 17. února 1877) sděluje svůj otevřený úsudek o Turgeněvově románu „Nov“ („Novina“) a objevuje v něm úpadek Turgeněvova štětce. Saltykov s vlastní sobě otevřeností neskrývá vůbec svého mínění o Turgeněvu: nelíbí se mu na př. že Turgeněv trpí ve své blízkosti lidí bezvýznamné, nebo přímo důvěry nezasluhující (dopisy č. 109 a 207); avšak současně vysoce cení Turgeněva i jako člověka i jako spisovatele. Takové úsudky o Turgeněvu, jako: „to jest život, jehož možno se držet“ (list č. 192), nebo: „v poslední době byla nejen drahá jeho literární výkonnost, jako znak, že žije“ (list č. 226, viz ještě č. 220), — takové úsudky svědčí jen o hluboké vážnosti. Je zcela pochopitelné, že truchle nad zákazem „Otčestvenných zapisek“, vzpomněl Saltykov Turgeněva jako jediného člověka, který by našel upřímné slovo útěchy a soucitu².

Netřeba zastavovati se u jiných úsudků M. Saltykova o literárních zjevech té doby, protože úsudky ty nepřidaly by ničeho k tomu, co už bylo řečeno výše o poměru M. Saltykova k ruské literatuře; literatura byla jeho svatyní a vážnost k ní — kladnou částí světového názoru M. Saltykova.

¹ Výrazy těchto listů jsou takové, že v zájmu slušnosti jich zde nepodávám.

² Dopis č. 220, str. 264.

Nemalou nesnázi působí mi otázka, v jakém pořádku postavití rozbor úsudků ruské literatury o Saltykovu. Nejpřirozenější je pořádek chronologický, kterým by se vytvořila jakási historie dané otázky; jest však dosti těžko užití toho pořádku, protože o M. Saltykovu, zejména v době, kdy žil, se vyskytovalo mnoho úsudků nejpestřejších a sobě odporujících. S druhé strany, některé výtvořy M. Saltykova vyvolaly kritické posudky nejen brzo po svém vyjití, ale mnohdy i za několik let později a mnohokrát. Vše to velmi znemožňuje dbáti časového postupu nebo jakéhokoliv systému při řešení otázky, dělení otázky na periody atp. Rozdělení úsudky kritiků podle škol a směrů kritiky nebo paralelně se směry ruské společenské myšlenky též není snadné, protože Saltykov stál mimo strany a směry, a proto z jednoho a téhož tábora slyšel pochvaly i hany. Při tom třeba zaznamenati určitou, třebaže přirozenou, nerovnoměrnost v poměru kritiky k Saltykovu: za jeho života se kritika o něho velmi zajímala a skoro každý jeho výtvor budil řadu pochvalných i hanlivých posudků; po smrti M. Saltykova (1889) počet kritických statí se ovšem zmenšil; ale co více: na Saltykova počali najednou jaksi zapomínat. Zájem počal přecházeti na jiné zjevy literární (L. Tolstoj, Čechov, Gorkij, vliv marxismu, epocha první revoluce, následující literární hledání). Saltykova vzpomínali jen velmi zřídka: na př. při příležitosti desátého nebo pětadvacátého výročí jeho úmrtí; musili o něm ovšem mluvití autoři prací z historie ruské literatury (Skabičevskij, Engelhart, Andrejevič, Ivanov-Razumnik, Ettore La Gatto, Kranichfeld¹ a j.); zřídka se objevovaly v tisku listy Saltykova a vzpomínky na něho, jindy nevelké časopisecké statí: ale monografií nebylo, s výjimkou knih K. K. Arseňeva a A. N. Pypina, které ne neprávem nazývány jsou teď (na př. Ivanovým-Razumnikem) slabými, nebo poněkud zastaralými². Konečně počala se pozvolna jevití možnost literárně-historického poznání Saltykova, o což se dříve zajímala pouze kritika. Když činnost M. Saltykova patřila již minulosti, kritický rozbor jeho výtvorů už nezávisel na zlobě dne, na Saltykově současnosti, a kritika počala ustupovati klidnějšímu, objektivnějšímu.

¹ „Istorija ruskoj literatury“, vyd. družstva „Mír“, sv. 4.

² Ivanov-Razumnik: „Russkaja literatura ot semidesjatyh godov do našich dněj“, 1923, vyd. 6, str. 419.

vědecktějšímu badání, které však přece, jak už bylo zmíněno, do posud jen málo pokročilo¹.

Nejpříhodnější formou přehledu posudků ruské kritiky o Saltykovu zdá se mně takový pořádek, kde by byla posouzena sumárně mínění záporná, totiž to, co se napsalo proti Saltykovu, a potom, co bylo psáno v jeho prospěch, na jeho obhajobu. Takový postup dal by nám možnost zvážit důvody té i druhé strany a tím ulehčiti přechod k objektivnímu závěru. Nebylo by ovšem nezajímavě učiniti pokus vytvořiti historii této otázky, avšak od takového pokusu musím ustoupiti, protože nese s sebou dilemma: buď učinit ze svého výkladu suchý, skoro bibliografický přehled kritiků (s uvedením resumé jejich posudků), nebo uchýliti se na cestu výkladů, objasnění, byt by jen závažnějších otázek z kritické literatury o Saltykovu, a to by velice rozšířilo hranice mé práce. Obě možnosti nepovažuji za vhodné, a proto jsem nucen omeziti se na uvedení pouze nejzávažnějších posudků ruské kritiky o Saltykovu.

Jako dosti vhodná pomůcka pro obeznámení se s míněním ruské kritiky o Saltykovu poslouží kniha N. Děnisjuka: „Kritičeskaja literatura o proizvedenijach M. E. Saltykova-Ščedrina“, („Kritická literatura o výtvorech M. E. S.-Ščedrina“), 5. sv., Moskva, 1905—1906. Historikovi literatury kniha tato ovšem nestačí, jednak proto, že nejsou v ní sebrány všechny posudky kritiků, ale pouze cennější, za druhé, protože mnohé posudky uvedeny jsou ne v úplné, nýbrž poněkud zkrácené podobě, a konečně proto, že p. Děnisjuk vůbec zanechává stranou materiály, které mají biografický význam. Kromě toho po vydání této publikace (1906) vyšlo nemálo nových cenných posudků o Saltykovu, které pochopitelně do knihy Děnisjuka nejsou pojaty. Přece však kniha tato jest do určité míry příhodná zejména obecnstvu; uvedené stati z provinciálních ruských časopisů, jinak vůbec nepřístupných badatelů, pracujícím mimo Rusko², činí tu knihu v některých směrech

¹ Ze zmíněných na str. 126 nových badání o Saltykovu největší význam má kniha Eugenjeva-Maximova: „V tiskách reakcii“ („Pod tlakem reakce“), která podává mnoho zajímavých a cenných podrobností a materiálů o trápeních M. Saltykova s censurou.

² Ostatně i v Rusku staré časopisy chovali v celosti jen v „Publičnoj bibliotěce“ (býv. „Imperatorskoj“) v Petrohradě a někdy v místních provinciálních bibliotékách (v posledním případě pouze místní časopisy).

dokonce velice cennou. Proto v případech nutnosti používám knihy Děnisjuka, stavě ji na roveň originálním kritickým statím.

Nepřátelské, nepříznivé Saltykovu posudky kritiky počaly se objevovati, když vyšlo prvé vydání „Gubernských očerkov“ („Gubernských črt“). V té době, kdy většina kritiků velmi sympaticky pozdravila „Očerki“, leckdo z nich projevil zvláštní přísnost, ba dokonce svárlihost, což ostatně lze lehce vyložit duchem tehdejší epochy — „epochy mravokárného záru“, kdy mírnost tónu a nestranost (objektivnost) M. Saltykova tvořily určitý kontrast k ohnivým snahám epochy. Mluvíme-li přímo, můžeme poukázat pouze na dvě stati o knize: „Gubernskije očerki“ — Studitského¹ a N. Bunakova², ostřeji než jiné namířených proti Saltykovu. Dosud však zde není nijaké ani zvláštní nepřítelství osobního nepřítelství. Naopak, oba autoři uznávají u Saltykova i umělecké nadání i sílu talentu i obecný význam jeho „Očerků“ pro veřejnost; avšak jako by byli nespokojeni pouze plodem tohoto nadání a považují „Gubernskije očerki“ za nepřilíš zdařilý výtvar. Oba shodují se v tom, že Saltykov je pouze „portretista“, neboť podává jen „jednotlivé případy“ ze života (jako by spojení těch případů nepodávalo obraz života ruské provincie!). Studitský pokouší se však ještě dokázat, že Saltykov jednal by správněji, kdyby kreslil to, co se zdá Studitskému zajímavějším v ruském životě: na př. starověrce (razkolníky), úředníky, a ne „talentované povahy“ (Luzgin, Korepanov a j.). Bunakov pak neradí satiriku, co má psát, ale vytýká Saltykovu jiné vady: satirik podává prý holé fakty, surový materiál bez ideje, která by dilo spojovala, a při tom si neklade otázky: „proč?“ t. j. neobjasňuje příčin podávaných jím zjevů.

V daném případě ovšem možno lehko objasnit nespokojenost kritiků jejich subjektivními vlastnostmi, t. j. stupněm osobní vnímavosti a umění pochopit co, jak a proč podává satirik ve svém výtvaru. Nelze plísňiti ani kritika, když jest nadán omezenou prozíravostí, ale souhlasiti s ním též nelze.

Avšak neškodné stati Studitského i Bunakova blednou docela před výpadem, který učinil na Saltykova D. Pisarev. Stalo se to

¹ Děnisjuk, sv. I, str. 74—84.

² Tamže, str. 162—176.

roku 1864, kdy význam M. Saltykova, jako významného spisovatele, všem už byl znám. Je přirozeno, že na něho mezi jinými významnými spisovateli obrátil svou pozornost Pisarev, který se rád zaměstnával strháváním autorit, nesrovnávajících se s ideálem jeho „rozumně-myslicí osobnosti“. Nyní ovšem Pisarev pozbyl vůbec vlivu, a nikdo nemůže dnes bráti vážně jeho posudky o umění, v nichž bylo tak mnoho pochybeného, ani jeho znamenité strhání Puškina, podniknuté jím bez jakýchkoli představ o historické perspektivě a o nevhodnosti použití principů doby pozdější, když mluví se o minulosti. Takových omylů a výpadů bylo u Pisareva nemálo. Dají se objasnit dvěma příčinami: 1. mládím Pisareva, které vytvořilo v jeho povaze zvláštní vyzývavé chování a nedostatek objektivnosti; 2. duchem doby, kdy radikální část společnosti se snažila strhnouti staré modly a přetvořiti život podle přísně racionálních principů. Pisarev byl nazýván mezi radikály dobrým stilistou a jemným kritikem, ač, přísně vzato, převládala v jeho slohu často kousavost nad jemností a bystrotí, a jeho kritické citění trpělo nedostatkem nestrannosti. Proti Saltykovu učinil výpad statí: „Cvėty nevinnago jumora“ („Květy nevinného humoru“), která později inspirovala různé Jazykovy, Kunické a jinou havět k opakování a přezvykování posudků Pisarevových. Podstata obvinění Saltykova Pisarevem záležela v tom, že Saltykov ve svých satirách nerozvíjí určitých vážných ideí a píše jen pro obveselení obecenstva: píše o záležitostech veřejně známých, obsah jeho výtvorů je drobný a nízký, smích neublížující, ale škodlivý, protože „se smějeme a tratíme sílu odsuzovat“. V závěru radí Pisarev Saltykovu, aby zanechal literární práce a upotřebil svoje síly na něco užitečnějšího, na př. na skládání populárních knížek přírodopisných.

Posudky Pisareva opakovaly se později častěji¹, při čemž k nim mnohdy přibývaly nové výpady na adresu M. Saltykova. Tak radikálně naladěni žurnalisté rádi tvrdili, že Saltykov nemá ani upřímného odsouzení ani hlubokého citu, že se jeho satira: změnila v parodii, že nezná míry a proto upadá vždy do zvětšování. Kunickij vytýká Saltykovu², že „nezanechává po sobě školy

¹ Jazykov na př. za 12 let po Pisarevu shledává, že slova Pisareva „zachovala plnou svěžest pravdy“. (Děnisjuk, sv. III, str. 69).

² Děnisjuk, sv. IV, str. 84.

a že jeho satira stojí zcela osaměle v naší literatuře¹, a též, že není „národní“, neboť „směje se zrovna takovým smíchem, jakým se ruský národ nikdy nesmál“. Jiní kritikové tvrdí, že je Saltykov anekdotář, rád kazící pravdu, často vpadající do fantastiky, když se mu zachtělo rozesmát čtenáře; o lásce a odpuštění k padlému neb zbloudilému člověku není u Ščedrina ani řeči, stejně jako o nějakých ideálech. Jeho cíl jest vhodnými výpady feuilletonního typu rozesmát čtenáře a státi se populárním, ale v tom smíchu, který budí Ščedrin, není ani vysokého cíle, dokonce ani smyslu.

Jest zajímavo, že na Saltykova útočí kritikové i radikálního i konservativního směru. Nejen následovníci a napodobitelé Pisareva obviňují Ščedrina z nedostatků, ale i představitelé „ochranného“ (zpátečnického) tisku nejsou o nic méně horliví v obviňování satirika. Rozdíl je pouze v tom, že jsou méně literárně nadaní (a i žurnalistů tohoto druhu bylo méně), zloby proti Saltykovu je při nich více: třebaže proti Saltykovu psali i radikální žurnalisté, přece nebylo pochybností o tom, že přece jenom stál blíže liberálům než konservativcům, a odtud plynula veliká podrážděnost kritiky z prava.

Publicisté „ochranného“ tábora často se blýskají takovými slovičky jako „nadávka z kořalny“¹, „lež“², „obratné bavení“³, „mrzká škodolibost“⁴ a pod. Typickým vzorem statí toho druhu je stať P. Ščebalského o „Pismech k tětěňkě“, jednom z nejčennějších výtvorů, kde Saltykov skládá „tětěňkě“, t. j. ruské veřejnosti, účty ze své činnosti. Ščebalskij, který s počátku sloužil ve vojsku, potom u policie a pak psal monografie z dějin Ruska, považoval sám sebe za velmi blízkého literatuře, protože redigoval oficiální časopis: „Varšavský deník“. Uprostřed svého zaměstnání, dalek skutečného tehdejšího života ruské literatury, buďto nedovedl nebo nechtěl pochopit „Pisma k tětěňkě“ a vrhl se na autora hašteřivou, ba hrubou stať. Nejen že nechce chápat „rabského jazyka“, ale nechce ani uznat nutnost tohoto jazyka. Jemu ovšem, jako redaktoru

¹ O Saltykovových slovech o „lupičech, zrádcích“ atd. — viz stať P. Ščebalského (Děni-juk, IV, str. 29).

² Tamže, str. 33.

³ Tamže.

⁴ Tamže, str. 37.

vládních novin, nebylo třeba používat tohoto jazyka a mítí nepřijemnosti s censurou. Nesdílí stesků Saltykova na nedostatek svobody ruské literatury, třebaže rok 1882, kdy psal Ščebalskij, mohl jej přimět, aby se nechoval lhostejně k žalobám M. Saltykova. Dále se vzrušuje výpady Saltykovovými proti zpátečnickému tisku a vytrvale ho brání (na př. jeho právo na udávání), útočí vůbec na pokrokovou žurnalistiku a zejména na satiru Saltykovovu, kterou nazývá nízkou, vysměvačnou a lživou. Lež této satiry vidí v tom, že široko rozestřela pole své působnosti a všude našla záporné zjevy. Na konec míní Ščebalskij, že Saltykov nemá lásky ani soucitu k lidem, neboť učinil posměch z nich hlavním cílem svého života.

Krajně trapný dojem i dnes ještě vzbuzuje stať Ščebalského svým pokrytectvím a bezmezným stranicetvím posouzení¹. Hluboko vzrušuje cit spravedlnosti, jak svým neodůvodněním, tak i krajně hrubým jazykem. V tom ohledu jde stať tato dále, než neslušný paskvil na Saltykova v novinách Dostojevského: „Epocha“², a ve svém hrubě neslušném tónu ustupuje pouze jedinému posudku Strachova³, který převyšuje skutečně každou míru literární i společenské slušnosti.

Přehlížíme-li posudky ruské kritiky o výtvorech M. Saltykova, můžeme každým krokem narazit na takové výroky, jako je

¹ Na př. Ščebalskij snaží se denuncovati Saltykova pro připomínání občanských citů Puškinových a jejich společenského významu jako by Saltykov měl na zřeteli nelegální výtvary A. Puškina, jichž se básník odrkl. Výnam satiry je Ščebalskij ochoten uznati, bude-li se satirik držet „na vyšší obecných principů“, nespouštěje se k faktům života. Ščebalskij přetvaruje se zejména, že nerozumí Ščedrinovu výrazu „ulice“.

² „Pan Ščedrin čili rozkol mezi nihilisty“, „Epocha“, 1864, sv. 5.

³ Vizte, co píše na př. Strachov: „to co píše Ščedrin, není satira, ale karikatura, překračující každou míru, ne ironie, ale drzý výsměch, ne jak náleží výsměch, ale rouhavý výsměch z každého předmětu, jehož se dotkne tento satirik... Nepochybný talent výsměchu s drzostí vede jediné autora v jeho dlouhé činnosti; dávno už zapomněl požadavku mysliti na umění, dávno už nepromýšlí osob, ale přezdívky, nepromýšlí děje, ale špinavé výrazy a jízlivé obraty řeči... Tento feuilletonista, který jistě nezasloužil jména satirika, baví úspěšně svoje obecnstvo, ale lidem trochu vážnějším je nudný, že si větší nudy nelze představit... Všechna tato slavená satira je svého druhu nozdrevština a chlostakovština s větším přídavkem Sobakovičo.“ (Děnisjuk, sv. IV., str. 196.)

tento: „On (Saltykov) blýskal se kancelářskou vtípností“¹; „vlastnosti myslitele jsou p. Saltykovu cizí“²; „takový smích velmi nepomáhá zažívání, a proto satira, jej vzbuzující, je satira hygienická“³; „on se nestydí veřejně vědomě lhát“⁴; „typy (satiry S.-Ščedrina) nemají dlouhého trvání; jsou to typy minutové. . . satira p. Ščedrina nedostatečně proniká podstatu jím bičovaného zla“⁵; „Ščedrin neklade vůbec vážného měřítka na vysmívané jevy a osoby“⁶; „Sovremennaja idillija není nic jiného, než bezmyšlenková sbírka dokonalých nelepostí“⁷; „Saltykov je populárnost mezi žáky a liberálními fariseji dražší pravdy“⁸, atp. Třeba ještě dodat, že podobné výroky najdeme u kritiků i liberálního i konservativního tábora.

Jak jsou všechny tyto a podobné posudky neodůvodněny a nespravedlivy (lhostejno, týkají-li se vši činnosti M. Saltykova, nebo jen některých jeho spisů), netřeba vykládat. Za prvé, sám Saltykov nejednou⁹ odpovídá výstižně svým kritikům; za druhé, celá jeho literární činnost byla bystrým odmítnutím těchto nařčení a obvinění¹⁰; za třetí, už sám tón některých výtek svědčí o jejich krajním zaujetí.

Čím možno objasniti tyto odmítavé posudky činnosti Saltykova?

Za prvé, jistou část těchto posudků možno beze vši pochybnosti objasniti nedomyšleností čtenářů, nedostatkem schopnosti chápati satirika. Když nějaký provinciální žurnalista se snaží dokázat¹¹ na př., že ne všichni žurnalisté podobají se Ščedrinovu

¹ Děnisjuk, sv. II, str. 120.

² Tamže, str. 121.

³ Tamže, str. 223.

⁴ Tamže, str. 226.

⁵ Tamže, str. 308.

⁶ Děnisjuk, sv. III, str. 233.

⁷ Tamže, str. 251.

⁸ Tamže, str. 300.

⁹ V „Pismech k tětěnké“ i jiných místech.

¹⁰ Možno-li, na př., mluvit, že nebylo lásky k lidem u toho, kdo napsal „Christovu noč“ nebo „Rožděstvenskiju skazku“ („Vánoční pohádka“)? Nebo že nemiloval neb neznal národa svého autor „Pošechonské stariny“? Nebo že neměl občanských ideálů ten, který zápasil s lupiči, kdož se zastával práva sroboedného slova, kdož pracoval proti porobě osobnosti?

¹¹ S. S. v „Oděsském listku“, r. 1876 a 1877. (Děnisjuk, III, str. 28 a 191).

Molčalinu („V srědě uměrennosti i akkuratnosti“), nebo že ne všichni ruští filantropové jsou takoví, jak je vyobrazil Saltykov v črtě „Na dosugě“, tu podobné pokusy možno objasnit pouze nedomyšleností. K téže kategorii možno též zčásti zařaditi i výtky o nejasnosti, rozplizlosti výkladů, o neurčitosti ideálů Saltykova, o jeho snahách zamaskovat zřetlem odsouzení. Ti, kdož namířili tyto výtky proti němu (po většině mladé, horké hlavy z tábora pokrokového), jednali nepromyšleně, neboť zapomínali na censuru, kdežto satirik na ni vždy pamatoval a dával přednost tomu, aby jeho myšlenky došly ke čtenáři raději ne v plném obsahu, třebaš částečně, než aby k němu vůbec nedošly¹.

Druhou příčinou odmítavých kritik jest beze vši pochybnosti stranická zaujatost a doktrinářství: ničím jiným nebylo by možno objasnit posudky Strachova nebo Ščebalského.

Dále objektivnost Saltykova učinila mu mnoho nepřátel. Již Pisarev mu vytýká, že „neklade Saltykov si otázky, kam padne jeho obviňující střela, zda do svých či cizích“. Chtěje odsoudit Saltykova, vyjadřuje mu Pisarev, nechť, pochvalu: u Saltykova nebylo skutečně „svých“ ani „cizích“. Před ním stála, jako cíl, pouze pravda, a on snažil se o ni, nemysle na to, aby působil příjemnost svým a nepříjemnost cizím. Jménem této pravdy píše své žaloby na vředy ruské žurnalistiky; pravda nutí ho odsouditi jeden a hned pochválit druhý čin jednoho a téhož člověka (na př. Turgeněva, Michajlovského a j.). Nedopouštěl se přetvářky ani stranictví, jednal vždy čestně a přímo. A odtud rostla zlá vůle se strany těch, kteří mysli, že bylo by možno v zájmu stejně smýšlejících lidí obětovat trochu pravdy.

V mnohých případech nepřátelské kritiky Saltykova velmi lehce se objasňují i čistě osobními příčinami: závist samolibých, méně nadaných lidí úspěchům a veliké popularitě M. Saltykova, osobní nespokojenost lidí chtě neb nechť jim nepříznivě posouzených, bývaly nepochybně často příčinou útoků kritiků. Netřeba hrabat se v osobních vztazích žurnalistů epochy M. Sal-

¹ Ovšem, když takové výtky poslali lidé à la Ščebalskij, dobře rozumějící, co by hrozilo Saltykovu v případě, kdyby dopovídal vše, co myslil, — byla to svého druhu provokace, pokus svésti satirika k nebezpečnému kroku. Saltykov to dobře pochopil a provokaci nepodleh.

kova, a též nejsou vždy vztahy ty nám známy. Zajisté však ve vztazích těch třeba hledat prameny takových posudků, jako jsou dosti pestré, ale vždy příkré posudky Burenina a jiných kritiků, skrývajících se opatrně za pseudonymy různých: Z. W., I. B—kova, M. V., A. B—ova a jiných, jejichž posudky zachránila potomstvu kniha Děnisjukova.

Posudky Saltykovu příznivé počaly se objevovat současně s negativními, t. j. od doby vydání „Gubernských očeků“. „Očeky“ byly sympaticky přijaty Družininem, Dobroljubovem a Černyševským, jejichž autorita byla solidní protiváhou Studitskému i Bunakovu. Během času připojila se k jménům Družinina, Dobroljubova a Černyševského stejně vážená jména Anněnkova, Arseŭjeva, Pypina, Kotljarevského, Ajchenvalda a jiných velmi kompetentních kritiků i historiků literatury. Možno říci, že všechny nejlepší síly těchto oborů (kritiky i historie literatury) jsou na straně Saltykova, třebaže nikdo z nich neukládal si přímo za úkol psát stůj co stůj ve prospěch Saltykova. Přistupují k němu prostě objektivně, bez jakékoliv úmyslné nálady, nebo nenálady, a všichni pronesli příznivé posudky.

Obecné ocenění činnosti Saltykovovy (vzhledem k jednotlivým výtvorům i celé jeho činnosti vůbec) vysloveno zde ve velmi lichotivých posudcích. N. G. Černyševskij na př. prohlašuje „Gubernskije očeky“ — „nejen za velmi krásný literární zjev: tato ušlechtilá a výborná kniha náleží k historickým faktům ruského života“. Bezejmenný kritik časopisu: „Syn Otčestva“ (1857) míní¹, že „Gub. očeky“ „vytvoří epochu v naší literatuře“ a staví je na třetí čestné místo v tehdejší ruské literatuře (první — „Mrtvé duše“, druhé — „Lovecovy zápisky“). Mazurenko (Oknerusam) předpovídá², že „satiry p. Ščedrina budou čteny s potěšením nejen našimi dětmi, ale i vnuky“. Skabičevskij staví Ščedrina výše Gogola, „pokud se týká hloubky a šíře světového názoru, společenského a obecně lidského významu jeho výtvorů“³. A. I. Vvedenskij⁴ přisuzuje satírám M. Saltykova veliký význam i pro současnou společnost

¹ Děnisjuk, I, str. 199 a 183.

² Tamže, str. 265.

³ Tamže, III, str. 34.

⁴ Tamže, str. 284—290.

i pro budoucí historii ruské společnosti: satiry budou uměleckým doplňkem a výkladem těch objektivních předpokladů, s nimiž přijde historik do styku. E. Utin vidí v Saltykovu „zákonného vůdce současné literatury“, a praví, že „Saltykov v celé historii ruské literatury nemá sobě rovného, pokud jde o zachycení typických rysů doby, společností prožívané, aby tak živě vyzoroval ten či jiný rodící se typ a osvítil ho vším jasem svého mocného talentu“¹.

Nebudeme uváděti jiných podobných posudků (je jich mnoho) a obrátíme se k jejich motivaci a rozboru uváděných osnov posudků sumárně a bez uvádění autorů (podrobnosti možno najít v knize Děnisjukové a v knihách jiných výše uvedených historiků literatury, Pypina, Kotljarevského a j.).

Nejčastěji jest uváděn společenský význam výtvorů Saltykova jako základ pro sympatický posudek. Už při vydání „Gubernských črt“ mluvili kritikové o prospěchu, který přinesly výtky nedostatků provinciálního života. Uznávalo se hned, že Saltykov zná dobře prostředí jím kreslené. Další jeho činnost (protest proti loupění, proti úpadku literatury, proti potlačování osobnosti) ještě více dokázala společenský význam činnosti M. Saltykova. Současníci cenili vysoce, že jeho tvorba věnována byla „zlobě dne“ a že v té době byla jediným z nejzávažnějších projevů ruského veřejného uvědomení.

Objektivní kritikové dovedli se dobře vyznat v těch vlastnostech činnosti M. Saltykova, pro niž omezení nebo zaujatí kritikové měli jen insinuační a nadávky. Při nepodjatém chápání Saltykova našli v jeho spisech neporušenost názorů i určité mravní přesvědčení: váží si ho za to, že zastával práva lidské osobnosti, že bojoval se lží, obojností, že se bil za lidskost a poznání lidského srdce, a na konec za to, že je živý člověk, který se nezamyká do úzkých záměrů nějaké doktriny, ale bděle se ozývá na vše, co vzrušuje veřejnost. Ajchenvald a Andrejevič cení velmi vysoko obecně-lidské motivy tvorby M. Saltykova. Edelson a Andrejevič mnoho a sympaticky mluví o poměru M. Saltykova k národu.

Hodnoty umělecké stránky výtvorů M. Saltykova neušly též

¹ Děnisjuk, III, str. 324—325.

pozornosti kritiků. Je pravda, že jich neanalysovali podrobně, ale i tón řeči a jeho obraznost byly oceňovány kritiky mnohokrát, stejně jako umělecké základy umělecké řeči M. Saltykova; mnohokrát bylo oceněno sjednocení umělce s publicistou, humoristy s myslitelem v jeho duši.

Naposled poznamenávám ještě jednu velmi krásnou a dojemnou charakteristiku, kterou napsal o Saltykovu nedávno zesnulý N. A. Kotljarevskij ve své knize „Cholmy rodiny“. Třebaže ukázáno zde mnoho dosud nezaznamenaných rysů osobnosti i činnosti M. Saltykova (osamělost silné nezávislé osobnosti, vysoký idealism, nechuť k romantismu v duši Saltykovově, soucit s lidem, prostota, oproštění od všeho křiklavého, efektního), — přece resumovat tuto charakteristiku je těžko. Tento posudek, provázený citem hluboké lásky a vážnosti k Saltykovu, třeba čísti: on sám je překrásnou, vysoce poetickou egií.

Výpady na Saltykova nutí nás k tomu, abychom se v nich orientovali. A. I. Vvendenskij spravedlivě praví: „vše toto je zajisté maličkost, bezcennost, nutno však jednou provždy si domyslit, že tento zjev nelze pouze přezírat¹. Bylo skutečně třeba analysovat tyto výpady, aby se stanovilo správné chápání věci. Tak vidíme zajímavý zjev: mnozí kritikové nejen se seznamují a oceňují tvory Saltykova, ale v jeho zájmu zahajují polemiky s jeho hanobiteli, přijímajíce tak úlohu jeho obhájců. Tak anonymní kritik časopisu „Iskra“ (1873) nazval Saltykova „prokurátorem ruského veřejného života a obhájcem Ruska proti vnitřnímu nepříteli“, a přímo prohlašuje, že z nedostatku vlastenectví a z klevetnictví proti Rusku obviňují Saltykova zejména ti, kteří seděli na lavici obžalovaných, když on obviňoval. Jsou to lidé, pro něž v životě nejvyšším je „žrátí“ a kteří jsou neschopni pochopiti vyšší vzruch duše². Ve své stati o „Blagonaměrenných řečech“ N. K. Michaj-

¹ Dėnisjuk, IV, str. 12. Tamže Vvedenskij píše, že Saltykov „je neustále terčem pro každou nadávku: jeho myšlenky se překrucují, komolí, aby se mohlo vytýkat; jeho jazyk, který jím samým je nazván ‚rabím‘ (rabským) a ‚ezopským‘, dává záminku k výsměchu a úmyslnému nechápání; jeho stará přivýklá manýra psátí ... nejednokrát zavdala příčinu mluvití o ‚veselém šprýmování‘ v takových jeho výtvorech, kde se vyjadřoval hořepný cit“.

² Dėnisjuk, II, str. 243—245.

lovskij dokazuje, že chybují ti, kdož ztotožňují Ščedrina s jeho hrdiny, „jak nelze ztotožňovat Ostrovského s jeho samodury (domyšlivými omezení)“. A. M. Skabičevskij v novinářské stati o románě „Gospoda Golovlevy“¹ přičítá Saltykova k „spisovatelům-kolosům“, dává mu v některých ohledech přednost před Gogolem a podtrhuje zejména umění Saltykovovo kreslit nejen směšné, ale i tragické. J. Utin v krásné stati o sborníku „Kruglyj god“ obrací se mezi jiným proti těm, kdož žádali od Saltykova kladných ideí, jasných ideálů. Podle mínění Utina jsou ideály Saltykovovy zcela jasny², a žádost jasnějšího jich vyjádření jest „požadavek beze smyslu“, neboť požadavek ten nepřiblíží k vnějším podmínkám existence ruské literatury.

Nejohnivější obrana Saltykova náleží K. K. Arsejjevu, který v řadě článků ve „Věstníku Evropy“ (vyšly jako samostatná kniha s titulem: „Ruský veřejný život v satíře Ščedrina“) podrobně prohlédl výtky, činěné Saltykovu. Uváděje citáty z jeho výtvorů, zastavuje se stále při jejich detailním rozboru a dokazuje řadu velmi důležitých soudů o Saltykovu. Tak na př. odmítá výtky Saltykovu činěné o jednostrannosti, pesimismu, nedostatku ideálů, o úpadku nadání nebo stagnaci talentu, o nedokázanosti a nedopovídání atd. Paralelně s tím objasňuje Arsejjev umění Saltykovovo zachytit právě se rodící typy, dále jeho hluboký humor i srdečný lyrismus, vážnost jeho satiry, její význam pro společnost, sympatie s národem a j. Tato plamenná obrana ovšem nemohla přesvědčit tvrdošijných, ale vyčerpala, zdá se, všechny výtky Saltykovu činěné a dokázala plně, že jsou nesmyslné.

Vůbec lze říci na účet kritik o Saltykovu (jak příznivých, tak zejména i o nepřiznivých) jedno: ve všech, ve větším neb menším stupni, zrcadlí se určitá dávka podjatosti, dokonce i v těch nej-

¹ Tamtéž, III, str. 33—39.

² „Kdo nerozumí, že, když spisovatel vyobrazuje bezpráví, páchané na ruské společnosti a celém národu, když kreslí v osobách úzký, tupý byrokratism, ničící svým dotykem vše, čeho se dotekl, když se uvádí na scénu negramotný, okrádaný, zničený mužik a širokými rysy načrtává se rozkradení jeho majetku ‚zákonnou cestou‘, že se za těmi zápornými ideami skrývají velmi jasné a kladné ideje vzhledem k nutnosti pravidelného veřejného zřízení?“ (Děnisjuk, III, str. 330—331).

objektivnějších. Tento zjev možno zcela dobře objasniti u současníků, pro něž byly výtvořy M. Saltykova živým faktem, zlobou dne. Tato zaujatost postupuje místo klidnějšímu tónu, podle míry vzdálenosti naší od epochy Saltykova a dostavuje se možnost chápati ho docela objektivně, — tak jak o něm píše Ajehenvald, Kranichfeld, Ivanov-Razumnik a všichni ti nemnozí dnešní badatelé v ruské literatuře, kteří třeba jen mimochodem se dotkli Saltykova. Nyní, jak se zdá, není různosti v mínění: ohromný význam Saltykova uznává se všemi a jeho místo v prostorné pokladnici ruské literatury jest uprostřed těch, komu ona nejvíce jest zavázána svou slávou.

Význam každého spisovatele určuje se tím, co vnesla jeho činnost do obecného chodu rozvíti literatury. Než budeme řešiti otázku o významu činnosti M. Saltykova v historii rozvoje ruské literatury, třeba vzpomenouti spravedlivých slov Turgeněva, který si Saltykova hluboce vážil, — že „romány piší i jiní, ale toho, co dělá Saltykov, nikdo kromě něho nedovede“. Z těch slov viděti, že nemáme srovnávati Saltykova s jinými současnými spisovateli-umělci, jako byl Turgeněv, Gončarov, Ostrovskij, Pisemskij a j., a že má pravdu J. Utin, když shledává, že podobná přirovnání „byla by docela nemístná: různé úlohy, různé cíle podmiňují různý vztah k jevům veřejného života“. A skutečně spisovateli-umělci, už vzhledem k základním vlastnostem jeho talentu, nelze býti poloumělcem a současně polopublicistou, ale Saltykov byl zejména takovým, a v tom jest jeho individuální zvláštnost, odlišující ho ostře od jiných ruských spisovatelů. Proto vyznamenávali se na př. romány I. Turgeněva neb I. Gončarova objektivností, tato hodnota není závazna pro výtvořy M. Saltykova. On jako publicista neskrývá svých úsudků, ale jako umělec odívá je co možná v nejvkusnější formu; pravím „co možná“, neboť při té ohromné práci, která byla údělem Saltykovu jako spisovateli i jako redaktoru měsíčníku, bylo mu, podle svědectví osob zblízka ho znajících (na př. Skabičevského), přímo nemožno dopřáti si času na takové důkladné umělecké zpracování svých výtvořů, jakým se blýskali na př. Gončarov nebo Gogol, který sám vyznal, že mnohokrát přepracoval svá díla.

A tak nelze Saltykova srovnávat se spisovateli-umělci, ale jiných, podobných jemu spisovatelů vůbec nebylo. Mimovolně napadají uvedená již slova prof. J. Horáka o Saltykovu: „není podoben nikomu — je svůj. V mohutném lese ruské literatury stojí stranou... Je nenapodobitelný.“ Skutečně, mluvíme-li přísně, Saltykov neměl ani předchůdců, ani následovníků. Byli ovšem i před ním satirikové v ruské literatuře, ale jest těžko srovnat je s ním. Nelze ani srovnat jeho satiru s kateřinskou oficiální satirou: vždyť to byla satira „po vzoru nejvyššího schvalování“, t. j. satira, která pomáhala úmyslům vládním (tehdy liberálním) a vysmívala se tomu, co se neschvalovalo vládou, a uvadla tehdy, když přestala být vládě vhod. Pro takovou satiru nebylo třeba zvláštní občanské zmužilosti. Nějakou shodu bylo by snad možno najít mezi Saltykovem a Kantěmirem: v době toho i onoho se rozdělovala veřejnost na nepřátelské skupiny straníků a protivníků reformem a vůbec nových liberálních směrů. Ale tato shoda je čistě náhodná: za první, otázky, jichž se dotýkají satiry Kantěmirovy, netýkaly se vždy tehdejší ruské skutečnosti, ale mnohdy byly obecně mravního charakteru; za druhé, boj starého s novým měl ráz více politický než kulturní a veřejný; za třetí, vliv satir Kantěmira na současnou veřejnost byl nepatrný (tak proto, že těch satir bylo málo a ne všechny byly známy najednou ohecenstvu a nebyly též populární, jakož i proto, že satiry ty nevyznamenávaly se Saltykovou vášnivostí, ale byly, třebaš i dovedně napsány, příliš akademické a příliš klidného tónu). Satiry Kantěmirovy často měly málo samostatnosti, jevily se často jen překladem nebo perifrází úryvků různých cizozemských satiriků, kdežto satiry Saltykovovy jsou bezpodmínečně originální a neobsahují překladů, ani napodobení. Satiry Kantěmirovy jsou ovšem cenné, jakožto první znaky rozvoje ruského veřejného uvědomení, ale srovnat s nimi výtvoř M. Saltykova přece nelze.

Chronologicky i ideově stojí Saltykov blíže Gribojedovu a Gogolu, kteří kreslili týž úřednický svět, jímž počal svou satirickou činnost i Saltykov. V tom směru možno oba považovat za jeho předchůdce. Ale Gribojedov psal příliš málo, a kruh jeho hrdinů je nejen menší, ale i poněkud jiného druhu, než hrdinů M. Saltykova, který se zajímal nejen o vysoko postavené „pompadury“

(„velikáše“), ale i o prosté úředníky, až do policejních strážníků. Avšak kromě úředníků jsou u Saltykova lidé i jiných tříd společenských, jsou nejen vyobrazeni, ale jest zde i vysvětlení životních jevů a určitý systém názorů značně širší a promyšlený program, jakého u Gribojedova nebylo.

Nejčastěji pokoušeli se srovnat Saltykova s Gogolem. Avšak ani zde nenacházíme shody mezi kritiky. Ajchenvald na př. přímo praví, že Saltykov „je přímo pokračovatelem Gogolovým“¹. Jest to totéž mínění, které vyslovili dříve Černyševskij, Utin, Arseňjev a j. S druhé však strany Andrejevič míní, že jest mezi Gogolem a Saltykovem veliký rozdíl, rozdíl mezi mystickým žalem Gogola a steskem Saltykova po ponižené důstojnosti člověka a po pravdě. Také N. A. Kotljarevskij přidává, že se Saltykov neučil u Gogola satíře², a A. M. Skabičevskij s určitostí tvrdí³, že Saltykov jest výše Gogola a Gogol převyšuje ho jedině v technickém ohledu (což ovšem nevylučuje otázky pokračování Saltykova za Gogolem).

Nedá skutečně mnoho práce analysovat vlastnosti obou spisovatelů, abychom mohli učiniti závěr, že Gogol „v technickém ohledu“ (slova Skabičevského) stojí nepochybně výše Saltykova, neboť vládne takovým ohnivým, barevným jazykem, jako nikdo jiný v ruské literatuře. Vzhledem však ke hloubce a šířce světového názoru (a dokonce už jen jeho vzdělání osobní a erudice) stojí Saltykov nezměřitelně výše Gogola. Spravedlivě poznamenala nejednou kritika, že se v osobě M. Saltykova spojil umělec, satirik, publicista, kritik, pamfletista a časem dokonce i etnograf. Proto je i obsah jeho výtvorů a pochopení života jsou značně hlubší, než obsah výtvorů a pochopení N. Gogola. Kromě toho ve světovém názoru Saltykova není mystiky ani romantismu: jest tvrdý realista, který umí hledět životní pravdě přímo do očí. Gogol může ovšem býti nazván jeho předchůdcem, pokud dotýkal se týchž motivů, jako Saltykov a pokud může býti nazván uvědomělým bojovníkem se stagnací společnosti. Avšak otázku zejména o uvědomění toho boje nelze považovati za rozřešenu (a v každém případě není tak jasná, jako u Saltykova), neboť podání stinných stránek života

¹ „Siluety...“ sv. II., str. 225.

² „Cholmy rodiny“, str. 102.

³ Děnisjuk III, 34.

mohlo býti u Gogola vzbuzeno citem moralisty a neuvědomělým vzruchem umělce a ne určitým přesvědčením publicisty.

Stačí jen položit otázku, byli by mohl Saltykov objeviti se bez Gogola (t. j. kdyby Gogol vůbec nebyl), a hned se ujasní, že byli Gogol chronologicky předchůdcem Saltykova, přece bylo by velmi těžko považovati Saltykova za jeho následovníka. Neboť v uměleckém ohledu ustupuje Gogolu, mystiky nepřináší, způsob výtvorů jeho jest jedinečný, světový názor jeho jest zcela určitý, snaha jeho k boji se zlem života plně uvědomělá a rozhodná. Možno-li za těch podmínek mluvit o něm jako o „pokračovateli“ Gogola? Ne, Saltykov byl by šel svou vlastní cestou a byl by šel i v tom případě, kdyby i nebylo bývalo Gogola¹. Saltykova vytvořily dvě podmínky: jeho vlastní povaha a zvlnění veřejného života po krymské válce. Z rysů jeho povahy měly vliv na vytvoření jeho spisovatelského nadání: společenský instinkt, který mu nedovoľoval zůstatí beze zájmu k životu ruské veřejnosti; přímost povahy, která mu nedopouštěla dělati kompromisy se zlem; cit patriotismu, který si přál „uvidět svou vlast svobodnou, hrdou a šťastnou“ (slova Někrasova); na konec láska k rodné literatuře, láska, která v něm vznikla již v lyceu, a která se rozvíjela léty v přesvědčení, že titul „literát“ je ze všech nejvyšší. Epocha oživení veřejnosti po krymské válce stihla Saltykova jako člověka už ne příliš mladého (bylo mu kolem 30 let), který hodně utrpěl vládou předešlých let. Vždyť skoro 8 let, nejlepších let života, která prožil ve vyhnanství v zahluchlé provincii, jistě lehlo jako kámen na vyhnance. Byli skutečně vzhledem k svým ideálům „člověkem z let 40.“, počátek 60. let (správněji od 1856 do 1861) jistě zachvátil jeho duši zúplna: s osobní radostí z osvobození od vyhnanství spojoval se cit občana, který zřel záři svobody své vlasti. Staré se odhazovalo, radostné sny vlnily srdce. Byly to tytéž sny o lidské důstojnosti, o společenském zřízení na principech úcty k právům osobnosti, jaké byly u lidí let 40.; nyní však uskutečnění jich v životě zdálo se velmi

¹ Nemám na mysli ovšem první periody tvorby Saltykova, neboť v „Zaputanom dólě“ je nepochybný vliv Gogolův. Jde zde o satiry M. Saltykova, rozumí-li se tím jménem ty výtvořry druhé, třetí a čtvrté periody, v kterých se vyslovil satirický vztah k ruskému životu.

blízkým. Saltykov oddal se těmto snům zcela, ale do určitých mezi; avšak nenásledoval „myslicích realistů“ směru pisarevského, nýbrž sám ukázal se větším realistou než „myslicí realisté“, neboť pochopil lépe než oni, co bylo zejména nutno tehdejšímu Rusku. Jsa při tom vzdálen všelikých utopií, začal hned pracovat na rozvíjení sebezpoznání veřejnosti velmi správným postupem. Zda nelze tím objasnit nepřízeň Pisareva, že Saltykov místo aby se dal zaujmouti přírodními vědami (utopistickým prostředkem Pisarevovým pro zesílení „střízlivého realismu“), se obrátil přímo k životu a počal odsuzovati to, co bylo hodno odsouzení? Reakce, která se pozvolna počínala od r. 1863, nemohla ho odvrátit od vybrané cesty. Vzestup reakce zesiloval do nemožnosti protestující energii Saltykova, a on jako spisovatel neustoupil od svého přesvědčení a zůstal mu věren do konce svého života¹. Záře, rozsvítivší se na čas nad Ruskem po krymské válce, ukázala, že uskutečnění vysokých „ideálů let 40.“ je zcela možno. A odtud lze pochopiti, že se Saltykov nemohl poddati následující potom reakci, ani odřící se těch ideálů. Boj, který vedl na jejich ochranu, vytvořil všechny jeho zvláštní vlastnosti, jako spisovatele, takže nelze tu mluvit o vlivu Gogolově. Nebylo údělem Saltykova pokračovat po Gogolovi, ale jíti svými cestami, na nichž, kde bylo třeba, vypouštět smích — zbraň satiriků, a kde bylo třeba, uchylvat se k úvahám a způsobům publicisty. Spojení Saltykova a Gogola bylo především jen chronologické.

Saltykov, nejša žákem žádného literáta, sám po dobu více než třiceti let učitel ruské společnosti, nevytvořil své školy, neměl svých žáků. Nelze mluvit ani o drobných novinářských feuilletonistech, kteří často napodobovali Saltykova v manýře psaní, jako

¹ V. Kranichfeld (op. cit., str. 282—283) vyslovil mínění, že Saltykov v letech 80., třebaže se nesmířoval se skutečností, ale ji uznal, znova zúasti ocenil a smířil se „s prostředním člověkem“: pohádka „Christova noc“ ukazuje, že je hotov ukázati cestu spasení hrabivcům i pompadurům. „neboť oni jsou lidé toho věku a řídí se jeho duchem“. Avšak z toho smíření nelze odvozovati, že by byl přiznal zákonnost bytí „lidí věku toho“, t. j. uznání společenského zřízení, které by dávalo přednost „prostřednímu člověku“ a „lidem věku toho“. Vždyť Saltykov nebyl nikdy nesmířlivý a nejsilnější jeho satiry nejsou vůbec napsány proto, aby někoho navždy zavrhl, ztratily, nýbrž proto, aby napravily, ukázaly správnou cestu.

o škole M. Saltykova, podobně ani o větších spisovatelích (jako Uspenskij, Těrpigorev, Staňukovič a j.), jejichž dráhy se jen někdy náhodou sblížovaly se Saltykovovými, ale kteří měli své autorské vlastnosti i své názory, které nedávají práva považovati je za školu Saltykovovu. Nedostatek školy, t. j. přímých pokračovatelů v díle Saltykovově, jak se mně zdá, možno objasnit z těch pramenů, které vytvořily jeho dílo: z jeho osobních vlastností a podmínek doby. Jiných spisovatelů tak bohatě obdařených umem, energií, občanským smyslem a současně při tom satirických talentů, jako Saltykov, tehdy nebylo: zřídka se setkáváme s tolika skvělými vlastnostmi, spojenými v jedné osobě¹. Proto neměl Saltykov následovníků a pokračovatelů ve svém díle. Viděli jsme výše (v II. hl.), že mnohdy i jiní spisovatelé dotýkali se týchž témat, jako Saltykov: život přinášel tatáž témata i jim i Saltykovu. Ale pojetí tématu a traktování bylo jiné a nebyl to způsob Saltykovův.

Podmínky období nepůsobily též blahodárně na pěstění satiry a na vznik pokračovatelů Saltykovových. V posledních letech svého života psal Saltykov často (v dopisech), že dožívá své poslední dny, a tato fráze byla, bohužel, správná nejen vzhledem k jeho fyzickému zdraví, ale i k jeho literární činnosti. Po zákazu „Otčestvenných zápisek“ (1884) cítil se Saltykov zničen zejména vytlačení s literárního jeviště: jemu se žilo příliš těžko za poměrů veřejného života, jež vyznačují léta osmdesátá. Tyto podmínky znemožňovaly objevení se nového satirika, protože by se byla vláda s ním vypořádala zajisté rychleji než se Saltykovem, který měl za sebou velké literární zásluby a větší autoritu ve veřejnosti i osobní vztahy. S druhé strany, objevení se marxismu (v letech devadesátých) zachvacovalo ruskou inteligenci novými perspektivami, a nebylo jí do satiry. A jenom když přišla epocha první

¹ Zajisté byli koncem XIX. věku spisovatelé satiričtí, ale bylo by správnější nazývati je humoristy než satiriky. A pro satiru typu M. Saltykova byly vůbec nepříhodné censurní podmínky: mohli rozkvétat různí Lejkini, Mjasničtí a j. obveselovatelé, ale humoristé vážní (na př. Bukva-Vasiljevskij) rozvinouti svého nadání nemohli; a tak zvané satirické časopisy („Strekoza“, „Oskolky“ a j.) nešly důle, než k ubohým neškodným tématům (témata: lázeňská sezona, tchyně, sváteční návštěvy atp.). Pouze rok 1904—05 přinesl oživení satirických časopisů — zavedl témata politická.

revoluce, počala, jako vždy v období přechodná, oživat satira, ale vyjimečně politická: objevily se znamenité časopisy: „Zritel“ („Pozorovatel“), „Pulemjot“ („Kulomet“) a j. smělé, krátko trvajici (do počátku činnosti P. A. Stolypina). Se Saltykovem však tyto časopisy neměly nic společného, a tak Saltykov zůstal jak byl, osamocen v dějinách ruské literatury — bez následovníků a pokračovatelů.

Význam každého spisovatele v historii literatury možno určovat se dvou hledisk:

s hlediska rozvoje těch ideí, jejichž představitelem byl spisovatel v literatuře, a

s hlediska rozvoje poetických forem.

Vzhledem k ideovému obsahu svých výtvorů Saltykov, jak jsme už viděli, drží „krok s dobou“, ozývá se na vše, co vzrušovalo ruskou veřejnost v jeho letech, dává veřejnosti zdravé životní principy a vůbec jde v řadách nejlepších představitelů doby, mezi nejvýše vynikajícími a nejsilnějšími spisovateli své doby. Dík citlivosti k zážitkům veřejnosti byl „lovcem okamžiku“ ještě u vyšší míře než Turgeněv, jemněji obyčejně přidávají tento zdobný přívlastek. Účastní se kulturní práce své doby, odlišuje se od druhých hlavně tím, že má svou hlavní negativní cestu: když jiní kreslili ideální obrazy, zvedali vysoké ideje, on, jako umělec, kreslil své obrazy popírající ideí, tvořící jejich kontrast, a jako publicista, opustil často na chvílku uměleckou tvorbu a objasňoval příčiny záporných zjevů vůbec a podával jejich výklad. Zdálo se mu, že příčina všeho zla byla v podstatě jediná: nevolnictví a jeho různé truchlivé následky ve všech oblastech života. Dokonce poslední svůj velký výtvor: „Pošehonskaja starina“ věnoval zobrazení téhož nevolnictví, které vychovalo pompadury, hrabivce, „zbytečné lidi“ a zahaleče různého druhu. V tom boji se zápornými jevy ruského života, vyrostlými z nevolnictví, obsažen je hlavní význam tvorby Saltykovovy v historii ideového rozvoje ruské literatury. Ovšem i projevy o lásce k člověku, touha po pravdě a snaha pozvednouti lidskou důstojnost a vůbec všechny všelidské motivy tvoření Saltykovova jsou velmi závažny; ale v této oblasti učinili též nemálo i jiní jeho současníci a mladší pokolení: L. Tolstoj, Dostojevskij, Někrasov, později Korolenko, Garšin, Nadson a j.;

oni všichni, každý po svém, se snažili pozvednouti význam lidské osobnosti, tolik věků na Rusi šlapané. Proto, vzhledem k obecně-lidským motivům tvorby, jest Saltykov pouze jeden z mnohých, ale z nejlepších mnohých. Co pak se týká motivů současných, líčících zlobu dne, tu on citlivostí a silou obrazů je spíše jeden z nemnohých, neboť málokdo z ruských spisovatelů, podávajících týž život, co Saltykov, dovedl tak silně působiti na čtenáře, jako on.

Není pochybnosti, že je zásluha Saltykovova o kulturní rozvoj ruské veřejnosti ohromná. Soudíme-li však o Saltykovu s hlediska jeho ideí, nenabyl bychom plné představy o významu jeho činnosti, ani dostatečných důvodů, abychom ho nazvali spisovatelem a činitelem literárním prvního řádu. Třeba ještě položit otázku o té formě, v níž Saltykov vyjadřoval své ideje. I zde se ve vší plnosti otvírá bohatství a mnohotvárnost jeho nadání.

Předně, jak jsme viděli výše, forma satiry sama o sobě není ničím tuctovým, ale dílem podmíněným řadou určitých okolností; proto už forma tvorby, vybraná Saltykovem, svědčí o jakési neobyčejnosti, originalitě jeho nadání. Třeba při tom zmíniti, že svého nadání užívá velmi uměle: vytvoří obyčejně to, co Turgeněv nazval „karikaturou, zvětšující skutečnost, anižby měnil ráz této skutečnosti“; jinými slovy, dovede zachovat za vytvořenými obrazy zdání pravděpodobnosti, třeba by zveličil měřítko zobrazování a to s cílem vyznačit rysy těch obrazů, s nimiž bojuje.

Jeho tvorba vyznamenává se dále bohatstvím forem satiry. Před Saltykovem bylo v Rusku satiriků poměrně málo, a způsoby tvorby jejich nebyly vždy originální. Saltykov rozvíjí před čtenářem velikou různotvárnost forem satiry: jsou zde povídky i román, dramatické scény i dopisy a prosté črty různých typů a jednotlivých obrázků ruského života, črty z cest, pokus o historickou parodii (použitý před Saltykovem pouze Puškinem), na konec satira fantastická, zavedená do ruské literatury zejména Saltykovem. Jest při tom zajímavo, že Saltykov pracuje s poetickými formami velice volně, dokonce „bezohledně“ (jak pravil jeden z kritiků), podřizuje se pouze vnitřním motivům tvorby a nedává se omezovat vnějšími rubrikami. Najednou přerušuje na př. umělecké vyprávění publicistickou úvahou; obraz reálného života doplňuje najednou fantastickou epizodou, epickou povídku mění lyrickou úchylkou atd.

Zejména je však pozoruhodný jazyk jeho satir — krásný, výstižný, názorný: kolik nových slov („sloveček“) zavedl do ruského života, kolik jeho metafor změnilo se v běžné formy, v narážková slova (Juduška, Děrunová, pompadury a j.)! Saltykov je vůbec velký mistr slova: stačí vzpomenout na př. jeho znamenitých napodobení starého a lidového jazyka, kde ukazuje řídkou schopnost vniknouti do světového názoru a vůbec do duševního oboru sedláků. Typické a vůbec pravděpodobné jsou řeči jeho hrdin: úředníků i gubernátorů, studentů i statkářů a ketasů. Jeho posměšky jsou dobře mířené a vražedné. Jak známo, v tom ohledu byl podivuhodným mistrem nejen v literatuře, ale i v životě.

Rozvoj forem satiry, umělé jich upotřebení a bohatství rodného jazyka tvoří nepochybně ohromnou zásluhu M. Saltykova v dějinách rozvoje uměleckých forem ruské literatury. Možno říci, že zejména toto bohatství forem vedlo k tomu, že ideje vyjadřované Saltykovem projevily takový velký vliv na ruskou veřejnost, neboť myšlenka satirika stala se jasnou a reliefní, a slov jeho nemohlo býti zapomenuto.

Takovým způsobem v oblasti rozvoje ideové strany literatury i poetických forem stál Saltykov vysoko a zůstavil po sobě hlubokou stopu v ruské literatuře. Možno proto jen litovati, že nepoutá na sebe pozornosti badatelů. To však jest zjev pouze dočasný, závislý na náhodných příčinách, a není pochyby, že přijde čas, kdy se spisy tohoto velikého spisovatele a občana budou studovat důkladně a všestranně. Tehdy teprve obraz tohoto přítele lidstva, velikého patriota a demokrata vyvstane ve vší své plnosti a velikosti.
